

LEVI MAURITZSSON:

Samtal med Ilmar Bekeris

Det är drygt elva år sedan representanter för trettio europeiska stater samt USA och Kanada undertecknade Helsingforsdokumentet. Enbart det senaste året har fyra delkonferenser hållits i Budapest, Ottawa, Bern och Stockholm inom ramen för den sk ESK-processen. Med undantag för Stockholmskonferensen har man inte kunnat enas om något slutdokument.

Den svenska delegationen vid Bernkonferensen leddes av ambassadör Ilmar Bekeris som i sju år arbetat med ESK-processen och som själv är av lettiskt ursprung. Levi Mauritzsson var en av de få svenska journalister som bevakade Bernkonferensen. Han intervjuade Ilmar Bekeris omedelbart efter konferensens avslutning.

Levi Mauritzsson är numera stationerad i München.

LM: Den här konferensen handlade ju om mänskliga kontakter, de enskilda människornas rätt att träffas, att umgås med varandra, att kunna ostört ringa eller skriva brev till varandra, alltså om de kanske mest elementära av alla mänskliga rättigheter.

Ambassadör Ilmar Bekeris, Du har nu i sju år sysslat med Helsingfors-processen för Sveriges del. Vad innebär den för Sverige, vars paradfråga traditionellt brukade vara mänskliga rättigheter, och vad innebär den för regeringar och människor i de länder där mänskliga fri- och rättigheter inte respekteras?

IB: Jag vill gärna börja med att försöka ge en utrikespolitisk bakgrund till det svenska intresset för ESK-processen. I grunden ligger att Sverige vill arbeta för avspänning, säkerhet och fred i Europa. Mot denna bakgrund stöder Sverige internationellt samarbete och utveckling av internationella normer och då passar ESK-processen in i bilden på ett förträffligt sätt: Den gäller Europa, den ska främja en Öst-Västdialog och grundavsikten med den är ju att skapa ett närmare samarbete och därmed också främja avspänning.

Nu är ju processen, som vi vet, sammansatt av olika verksamhetsområden: Principer, däribland också mänskliga rättigheter, militär säkerhet, ekonomiskt samarbete och den mänskliga dimensionen tillsammans med kulturutbyte. För att processen ska kunna utvecklas anser Sverige och andra länder – det är en övervägande uppfattning – att man måste satsa på alla dessa områden. Man strävar efter en balanserad utveckling. Frågorna om den mänskliga dimensionen

och om mänskliga rättigheter får på så sätt även en politisk betydelse.

Det är den ena aspekten. Den andra är att dessa frågor är mycket viktiga även ur intern svensk synvinkel. Den personliga integriteten, människans plats i samhället, hennes rättigheter, det är någonting som alltid intresserat opinionen i Sverige, oavsett vilken världsdel det varit fråga om.

Men här får problemen sin speciella dimension genom anknytningen till Europa. Vi ser Helsingforsprocessen också som en möjlighet att skapa kontakter mellan Öst- och Västeuropa, att komma över de naturliga – eller snarare borde jag säga onaturliga – begränsningar som i dag råder i Europa. Här spelar ESK faktiskt en stor roll, och vi har därför sett det som en uppgift att stödja en utveckling i fredliga banor som för Öst och Väst närmare varandra. Den grundläggande tanken har således varit den, att om man främjar mänskliga rättigheter inom ett visst land åstadkommer man samtidigt minskad spänning inom det landet och därmed också minskad spänning i landets förbindelser med omvärlden. Utöver mänskliga rättigheternas eget värde får dessa också en politisk betydelse.

Man kan även fråga: Hur har ESK-processen lyckats främja mänskliga rättigheter i Europa? Låt oss då komma ihåg att ESK är en mycket heterogen församling och att det är inom en sådan som tillämpningen av normer för mänskliga rättigheter diskuteras. Man tar upp utvecklingen, man pekar på brister och man söker finna lösningar som kan accepteras av alla. Men det finns inget sanktionsförfarande och man kan inte som i Västeuropa vända sig till Europa-

rådets kommission för mänskliga rättigheter eller till dess domstol. Det väsentliga är i stället att strålkastarljuset riktas mot bristerna i tillämpningen, och det gör man på de olika möten som hålls.

Om mänskliga rättigheter handlade mötet i Ottawa, på kulturområdet har vi haft ett forum i Budapest, militära förtroendeskapande åtgärder diskuterades vid konferensen i Stockholm, och när det gäller det viktiga problemet om kontakter över gränserna, familjeåterförening och andra humanitära frågor har vi genomfört detta möte i Bern.

LM: Nu sade ju flera talare här i Bern – och tidigare även vid de andra mötena som Du nämnde här, exempelvis i Ottawa och Budapest – att visst är mänskliga rättigheter en politisk fråga, men den delar också ESK-världen, alltså Europavärlden i två delar – den med pluralistiskt, demokratiskt styrelseskick och den, där den kommunistiska ideologin råder. Det sades också att det är förvånansvärt hur oförenligt det verkar vara med kommunismen att tillämpa även de självklaraste principer för vad man i Väst anser vara oförytterliga mänskliga rättigheter. Vad kan Sverige göra åt det?

IB: Uppenbarligen har utvecklingen av mänskliga rättigheter som ett levande begrepp varit olika i Västeuropa och i olika delar av Östeuropa inklusive Sovjetunionen. Denna skillnad har snarare ökat än minskat efter andra världskriget. I Östeuropa har begreppet 'mänskliga rättigheter' förts in i kommunismens normvärld. Och den kommunistiska synen på mänskliga rättigheter har ju på

väsentliga punkter avvikit från den västerländska. Utgångspunkten har varit en annan. Man har sett individen bara som en del av kollektivet och rättigheterna har tillskrivits kollektivet, inte individen. ESK har åstadkommit det intressanta, att i Helsingforsakten skriva in begreppet mänskliga rättigheter i västerländsk tappning. Det som står i princip VII är i sin helhet en västerländsk rättighetsbestämning. Tack vare ESK vidgades begreppet teoretiskt i Östeuropa. Hur har detta påverkat rättsutvecklingen i Östeuropa?

Bara ett exempel: Kort efter det att slutakten i Helsingfors undertecknades fördes innehållet i princip VII i slutakten över till den nya sovjetiska konstitutionen.

LM: Har det också inneburit en förändring i fråga om tillämpningen av lagen gällande mänskliga fri- och rättigheter?

IB: Man måste skilja på normer och på deras tillämpning. Det är redan ett steg framåt att den kollektivistiska rättighetsuppfattningen har kompletterats med begrepp som är hämtade i Västerlandet. På längre sikt får man hoppas att detta även kan påverka rättstillämpningen tex i Sovjetunionen. Man får också komma ihåg att frågan ur östlig synvinkel har en uppenbar politisk aspekt. Det kan förhålla sig så att mänskliga rättigheter kan utvecklas först då regimerna i fråga känner sig helt trygga beträffande sin egen legitimitet i landet.

LM: Men man anser väl i Sverige att det är det västerländska begreppet och den västerländska tillämpningen som ska

sträckas ut för att gälla även i Östeuropa, ja överhuvudtaget i hela världen? Om jag inte minns alldeles fel så berörde den sovjetiske chefsdelegaten Kachlev i sitt tal vid avslutningen av Bernkonferensen också dessa begrepp, och han betonade, inte helt oväntat, vikten av de kollektiva rättigheterna framför individuella. Vad svarar Sverige på det?

IB: Den enskilda personens ställning och rättigheter, sådana som de definierats i Helsingfordokumentet bygger på västerländska begrepp. Men som så mycket annat inom ESK-processen är även principen om respekt för rättigheter sammansatt av olika beståndsdelar. Under de förhandlingar som ledde till Helsingfordokumentet fick hänsyn tas till parternas olika uppfattningar. Från östligt håll fördes då fram i första hand de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna och dessa skrevs in vid sidan av de medborgerliga och politiska rättigheterna. Tack vare det kan man gott hävda att slutakten även tar upp de kollektiva aspekterna.

Det är en fråga om prioritering. Öststaterna betonar dessa aspekter i motsats till de individuella rättigheterna. I den svenska argumenteringen måste hänsyn tas till slutaktens sammansatta begrepp. Inte desto mindre är Sverige i fråga om mänskliga rättigheter självfallet en del av västerlandet. Det kan inte finnas någon ideologisk neutralitet när det rör sig om några grundläggande värderingar. Alltså agerar vi med en viss prioritering på frågor som rör individen, därför att det är just där problemen ligger och det är där man möjligen kan göra något för att hjälpa människorna. Där-

emot är det ganska litet vi kan göra inom ESK för att främja ekonomiska och sociala rättigheter.

LM: Konferensen i Bern gällde alltså mänskliga kontakter över gränserna. Man kan också säga att den gällde individuellt mänskligt lidande av alla dem som är utsatta för myndigheternas godtycke och misshandlade i några av just de stater som genom att sätta sin signatur under Helsingforsfördraget har högtidligen förbundit sig att respektera dess principer, alltså även princip VII, som gäller de individuella mänskliga rättigheterna.

Nu brukade just mänskliga rättigheter alltid vara en av Sveriges paraddrågor. Är de det fortfarande? Det hade ju också varit intressant att få veta hur Du för Sveriges del har agerat vid den här konferensen och hur Du tycker att Sverige har lyckats med att hävda sina ståndpunkter?

IB: De problem som Bernmötet har behandlat kan ses på två sätt: som grundade på mänskliga rättigheter eller som humanitära spørsmål. Talar man om mänskliga rättigheter menar man en grundläggande rätt enligt FN:s allmänna deklaration om mänskliga rättigheter och dess MR-konventioner.

Så är t ex friheten att lämna varje land, inklusive sitt eget, och att återvända dit en rätt grundad på ett legalt instrument. Vi har här hävdat att alla länder som har undertecknat denna konvention ska respektera sitt åtagande.

Det är den mänskliga aspekten. Vi har vid flera tillfällen argumenterat mot uppfattningen att en sådan rätt inte skulle

vara absolut. Från östligt håll har man då hävdat att rätten att lämna sitt land är underkastad en rad inskränkningar ...

LM: ... Såsom ...?

IB: ... till exempel hänsyn till den nationella säkerheten. Men sedan finns det också humanitära aspekter och det är en lika stor del av diskussionen i Bern som har ägnats åt dem. Här avses ett sätt att angripa problemen som bygger på vad som står i Helsingforsakten, nämligen att man, när det gäller familjeåterförening, äktenskap över gränserna och familjebesök ska betrakta dessa frågor utifrån en humanitär synvinkel och söka lösa dem 'i positiv anda'. Vi har hela tiden sagt att dessa frågor ska lösas, att det är meningen med Helsingforsakten att dessa problem ska försvinna som irritationsmoment mellan länderna.

LM: Har ni då lyckats med det? Har dessa problem åtminstone minskat under konferensens gång? Bedömer Du utgången av konferensen som någonting positivt med tanke på de målsättningar som anses vara viktiga för Sveriges del?

IB: Tyvärr tror jag att det är svårt att göra gällande att man skulle ha märkt en påtaglig ökning av lösta fall under själva mötet.

LM: Sverige hade ju ett antal fall, någon slags lista som man lade fram, eller har jag kanske fel?

IB: Vi tog inte formellt upp några konkreta fall under mötet.

LM: Men det har väl inga andra heller

gjort. De har gjort det så att säga vid sidan av konferensen, under privata möten, som det heter . . .

IB: En del delegationer har nämnt konkreta fall i sina inlägg. Men det är riktigt att den verkliga behandlingen av enskilda fall har skett utanför själva konferensrummet. På samma sätt har också Sverige vänt sig till Sovjetunionen och till ett par andra östeuropeiska stater. Vi hänvisade till oavgjorda fall som är aktuella och vi bad att få svar. Vi har hänvisat till både folkrättsliga och humanitära grunder och bett om ett positivt svar. Ett par svar har också lämnats, bland annat från Sovjetunionen. Svaren har getts i form av en förteckning över fall som sades vara lösta eller på väg att lösas . . .

LM: . . . Och det är ni nöjda med . . .?

IB: Vid närmare undersökning visade det sig att det bara var en liten del av namnen som var kända för oss. De flesta andra var nog rutinfall som skulle ha lösts under alla omständigheter. Det innebär alltså att vi inte var nöjda.

LM: Är ni nöjda med konferensens utgång i största allmänhet?

IB: Vi är besvikna över att konferensen trots ett positivt förlopp, en god diskussion och en allsidig belysning av problemen, inte kunde enas om ett slutdokument, där man hade kunnat registrera det som vi faktiskt var överens om.

LM: Nu säger ju amerikanerna att det utkast till slutdokument som visade vad alla var beredda att vara överens om var

alldeles för tunt, att det inte gav någonting nytt i jämförelse med Madrid eller ens Helsingfors. Har den svenska delegationen en annan uppfattning?

IB: Ja, det har vi. Jag kan hänvisa till vad den schweiziske statssekreteraren Edouard Brunner sade, nämligen att i förhållande till Madriddokumentet utgjorde Bern-utkastet en förbättring med 20% och jämfört med Helsingforsakten rentav en förbättring med 40%. Nu kan ju sådant aldrig mätas i siffror, men det är helt klart att det vi var preliminärt överens om hade inneburit preciseringar, anvisningar och en viss utvidgning av det som finns i Helsingfors- och Madrid-dokumenterna. Det hade hjälpt oss att föra ESK-processen i rätt riktning, mot större konkretion och praktiska lösningar.

LM: Är det viktigt med definitioner och juridiska begrepp om ju ändå, 'till syvende och sidst' enskilda mänskliga öden inte påverkas, om mängden av mänskligt lidande förblir oförändrat stor?

Är det kanske ändå inte så som amerikanerna säger att det är viktigt att uppfylla det man frivilligt tagit på sig, att man inte bara blankt ska kunna ignorera det man lovade och ändå få gå vidare . . .?

IB: Det är riktigt att det i Västeuropa och också i Sverige finns ett klart medvetande om att de åtaganden som gjordes i Helsingfors på många punkter inte uppfylls. Det finns en klyfta mellan ord och verklighet. Nu är kanske skillnaden mellan den amerikanska inställningen och attityden hos de mindre västeuropeiska

staterna den att amerikanerna genast vill få ut det som utlovats medan andra inser att ESK-processen trots allt är ett arbete på lång sikt. Det finns en amerikansk skepsis mot att skriva på nya papper.

Processen har hittills tillämpats i tio år ... Det finns en viss förbättring. Den är liten, det skall gärna medges. Men samtidigt är det också så att varje precisering av normerna, varje förtydligande i praktisk riktning, ger oss bättre möjligheter att vid nästa tillfälle nagelfara bristerna. Det är svårt i internationella sammanhang att enbart åberopa principer; det är bra om det finns preciserade regler som man klart kan visa har blivit överträdna. Det underlättar med andra ord behandlingen av fallen om man kan falla tillbaka på klara texter, och det är därför vi vill ha dem. Texterna behöver inte vara spektakulära men de ska kunna användas i praktiskt vardagligt arbete. Det är det, tror jag, som skiljer vår inställning från vissa andra länders.

LM: Jag talade tidigare med den amerikanske delegationschefen ambassadör Michael Novak som är invandrarättling – hans familj kom till USA från Tjeckoslovakien. Han berättade för mig om svårigheterna han har att få lov att resa till sitt gamla hemland, att släktingar från Tjeckoslovakien har det ännu svårare att få komma och hälsa på hans familj i USA. Du är själv av lettiskt ursprung. Tror Du att den här processen hjälper honom och Dig, att den hjälper andra in- och utvandrare? Kommer Ni att få det lättare att resa till Lettland, till Tjeckoslovakien?

IB: Ja, det stämmer att jag är av lettiskt

ursprung, jag lämnade Lettland som barn 1938. En personlig reflektion: Det är möjligt att jag genom min bakgrund och genom mitt intresse för skeendet i Östeuropa har det litet lättare att förstå de tankar och önskemål som finns där; kanske har jag också litet lättare att inse hur den process som initierades i Helsingfors kan stimulera kontakterna.

På Din fråga om det på grund av föreskrifterna i Helsingfordokumentet är lättare att resa kan jag bara svara att det är svårt att bevisa kausalitets-sammanhang. Det är väl snarare så att ESK-processen kan bidra till att minska spänningar, att göra klimatet litet mera förmånligt för kontakter, att reducera de hinder som finns. Med andra ord: Det är en mycket svårdefinierbar process som sker genom att Östeuropa närmar sig de västeuropeiska normerna. Möjligen har man rätt att säga att det sker en sorts fredlig förändring genom en ömsesidig påverkan av sinnena och uppfattningarna.

LM: När Du talar om närmandet av Östeuropa till de västeuropeiska normerna så låter det nästan som om Östeuropa vore en grupp u-länder på mänskliga rättigheters område. Är det kanske så? Och varför, tror Du, är det just Öst och Väst som skiljer sig så mycket?

IB: De länder som vi idag kallar Östeuropa är i många avseenden gamla kulturländer där västerländska kulturbegrepp länge varit inplanterade. Men genom de förändringar i samhällssystemet som skedde där efter andra världskriget har man fått en anpassning till de normer som gäller i Sovjetunionen. Detta, till-

sammans med det kalla kriget och mot-sättningarna mellan supermakterna har lett till ett – ska vi säga – ganska påtagligt avstånd mellan Öst- och Västeuropa. Och det är för att försöka överbrygga dessa faktiska skillnader som ESK arbetar med sin tanke om friare kontakter över gränserna osv.

LM: Tror Du att ESK-processen hjälper människorna i Baltikum konkret i deras vardagliga problem som ligger långt bortom storpolitiken? Får de – på kort sikt eller åtminstone i det långa loppet – hoppas på en konkret förbättring av sitt öde?

IB: För att fortsätta med exemplet Baltikum: Ta det som vi kallar gränshandel. Sverige har nyligen slutit ett avtal med Sovjetunionen om gränshandel, vilket kan innebära att det blir lättare att ha direkta kommersiella kontakter och ett större handelsutbyte med Baltikum. Till en del, skulle jag tro, har ESK:s föreskrifter inom korg 2 öppnat vägen för just den här typen av samarbete. Jag tror att ESK hjälper att minska den misstro som onekligen finns i vissa sammanhang. ESK kan riva barriärerna, inte på en gång utan genom att den skapar en gynnsammare atmosfär för en gradvis förändring. Däremot kan jag inte peka på några radikala förändringar som skulle ha uppstått på grund av ESK.

LM: Just den biten av ESK som behandlades vid konferensen i Bern – att få skriva och ringa till varandra, att få träffas och umgås ostört – enskilda individers vardagliga kontakter helt enkelt, främjas de?

IB: Sverige har ofta talat med Sovjetunionen om behovet av närmare kontakter inom gränsområdena och då särskilt pekat på kulturen och handeln, men även på andra områden. ESK har använts som ett argument. ESK handlar ju om kontakter, om bilateralt, multilateralt och även regionalt samarbete. Jag tror att ESK bidrar till att skapa förutsättningar för sådana kontakter, ja.

LM: En sista fråga: Om jag ber Dig att se litet framåt i tiden, tror Du att sådana som Du och jag, som båda är utvandrare från Östeuropa, någon gång ska kunna resa fritt där, i våra gamla hemländer?

IB: Det är ett mål på längre sikt men jag tror att det förverkligas. Det krävs åtskilliga förändringar, men målet är uppställt – även inom ESK – och jag är övertygad om att det kommer att uppnås.

LM: Ambassadör Ilmar Bekeris, tack så mycket för samtalet.